

بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان در سال 1387

فاطمه نادری¹، پروانه نژادسبزی³ و بهرام رسولیان¹

- 1- مرکز تحقیقات داروهای گیاهی رازی، دانشگاه علوم پزشکی لرستان
- 2- کارشناس ارشد زراعت، کارشناس پژوهشی مرکز خدمات تخصصی گیاهان دارویی، جهاد دانشگاهی واحد لرستان
- 3- کارشناس ارشد جامعه شناسی، کارشناس مرکز خدمات تخصصی آسیبهای اجتماعی، جهاد دانشگاهی واحد لرستان

یافته / دوره یازدهم / شماره 5 / زمستان 88 / ویژه نامه گیاهان دارویی

چکیده

مقدمه: از آنجا که برآیند فعالیت‌های مرتبط با صنعت گیاهان دارویی در راستای حفظ و ارتقاء سلامت جامعه قرار می‌گیرد، توجه به اهمیت وضعیت گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها، تعیین گونه‌های مختلف، میزان مصرف و مناطق عرضه‌کننده به عنوان اصلی‌ترین عوامل در بازار گیاهان دارویی، می‌تواند راهنمای خوبی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور و استان لرستان که یکی از مهمترین رویشگاه‌های این گیاهان در کشور است، باشد تا با برنامه‌ریزی مناسب علمی شاهد اصلاح فرهنگ مصرف گیاهان دارویی و از همه مهمتر ارتقاء سلامت در استان لرستان باشیم.

مواد و روش‌ها: نوع مطالعه در این پژوهش مقطعی است و تکنیک مورد استفاده پرسشنامه سه بخشی است که ویژگی‌های اقتصادی - اجتماعی، تعداد و انواع گیاهان دارویی و خواص دارویی آنها را مورد سنجش قرار می‌دهد. جامعه آماری این پژوهش را کلیه عطاری‌های استان لرستان تشکیل می‌دهند. روش نمونه‌گیری از نوع نمونه در دسترس با حجم نمونه 69 باب می‌باشد.

یافته‌ها: نتایج نشان داد که تعداد کل گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها حدود 336 گونه و میانگین کل وزن فروش 128/48 کیلوگرم در سال است. اکثر گیاهان دارویی (94/5 درصد) از خارج از استان وارد می‌شوند و تنها 5/5 درصد آنها در استان لرستان تهیه و در اختیار عطاری‌ها قرار می‌گیرند.

بحث و نتیجه‌گیری: وضعیت خاص آب و هوای استان لرستان و اقلیم متنوع آن سبب تنوع چشمگیر پوشش گیاهی استان شده است. با این حال نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که مناطق عمده تأمین‌کننده گیاهان دارویی خارج از استان می‌باشند. به نظر می‌رسد که می‌توان با برنامه‌ریزی مناسب در زمینه کشت گیاهان دارویی در استان شاهد اشتغالزایی بیشتر و عرضه فرآورده‌های این محصولات به عطاری‌های استان لرستان و سایر استان‌ها باشیم. و حتی به صادرات فرآورده‌های گیاهی تولید شده در استان به سایر کشورها بیندیشیم.

واژه‌های کلیدی: گیاهان دارویی، عطاری، عرضه و تقاضا و استان لرستان

آدرس مکاتبه: خرم‌آباد، میدان 22 بهمن، بلوار 60 متری، نبش افلاک دوم و سوم، جهاد دانشگاهی واحد لرستان

پست الکترونیک: fatemeh_naderi20032003@yahoo.com

مقدمه

فرآورده‌های گیاهی چنانچه به‌منظور پیشگیری، درمان و یا تأثیر اعمال فیزیولوژیک به‌کار روند، به‌عنوان دارو تلقی می‌شوند، حتی اگر این مواد به‌عنوان ماده غذایی مصرف شوند و اثر درمانی شناخته شده‌ای نداشته باشند (1). امروزه درمان بیماری‌ها بیشتر از طریق داروهایی صورت می‌گیرد که منشاء صنعتی دارند و فقط در آزمایشگاه تهیه می‌شوند و اثرات قاطع آنها در درمان بیماری‌ها، موجب توسعه مصرف آنها شده‌است، با توجه به اینکه با مصرف بعضی از این داروها زیان‌هایی به بدن می‌رساند، روز به روز به گیاهان دارویی و فرآورده‌های آنها توجه بیشتری شده و اعتقاد عمومی در مورد استفاده از آنها پیوسته تقویت می‌گردد (2). استفاده و کاربرد داروهای گیاهی تنها به کشورهای در حال توسعه اختصاص ندارد، بلکه این داروها در کشورهای پیشرفته نیز از عوامل مهم و مؤثر در ساخت دارو، درمان، بهداشت و سلامتی می‌باشند (1).

به‌علت شرایط اقلیمی مناسب و سایر فاکتورهای جغرافیایی خاص، گیاهان متنوع و زیادی در بسیاری از نقاط ایران می‌رویند که بیشتر آنها خواص درمانی مهمی دارند (3). لذا کشور ایران با سابقه درخشان در طب سنتی و استعداد بالقوه در پرورش گونه‌های گیاهی، یکی از مناسب‌ترین مناطق برای تهیه، تولید و صادرات گیاهان دارویی است که می‌توان از طریق صادرات غیرنفتی و توسعه پایدار به بازارهای جهانی دست یافت (4).

بر این اساس در برخی پژوهش‌ها به توانمندی‌های اکولوژیک و اقلیمی کشور ایران در تولید بیش از 7500 گونه گیاه دارویی و استخراج مواد موثره بهینه از آنها پرداخته شده است (5).

در ایران گیاهان دارویی توسط عطاری‌ها بدست مردم می‌رسد و یا در بسته‌بندی‌های مدرن که از طریق شرکت‌های مختلف تهیه و بدون نوشتن و مشخص کردن نام علمی گیاه و منشاء تهیه محصولات در فروشگاهها به فروش می‌رسد که از ارزش آنها کاسته می‌شود و همین امر باعث ایراداتی به طب سنتی و گیاه درمانی شده است. در نتیجه ضروری می‌باشد که در زمینه گیاهان دارویی تحقیقات به صورت علمی صورت گیرد تا ابهامات و ایرادات ذکر شده از این قبیل برطرف شده و استفاده از گیاهان دارویی از حالت سنتی و قدیمی به شکل تخصصی و استاندارد درآید (6).

از آنجا که برآیند فعالیت‌های مرتبط با صنعت گیاهان دارویی در راستای حفظ و ارتقاء سلامت جامعه قرار می‌گیرد، تدوین راهبرد و جهت‌گیری کلان در این صنعت جزء مأموریت‌های وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی خواهد بود و سایر سازمان‌های دولتی که به نوعی در صنعت فوق مسئولیت دارند، باید در چارچوب مأموریت سازمانی خود، هماهنگ با راهبرد فوق عمل نمایند (7).

همچنین توجه به اهمیت وضعیت بهداشتی و بسته‌بندی گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها، تعیین گونه‌های مختلف، میزان مصرف، مناطق تأمین کننده، کاربرد هر یک از این گونه‌ها به‌عنوان اصلی‌ترین عوامل در بازار گیاهان دارویی، می‌تواند راهنمای خوبی برای برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور باشد (8) تا با برنامه‌ریزی مناسب علمی شاهد اصلاح فرهنگ مصرف گیاهان دارویی در کشور و استان لرستان باشیم. استان لرستان یکی از مهمترین رویشگاه‌های طبیعی گیاهان دارویی کشور می‌باشد و دارای تنوع گونه‌ای بسیار بالایی است که این خود متأثر از تنوع اقلیمی و آب و هوایی در این منطقه از رشته کوه‌های زاگرس است.

جامعه آماری شامل فروشندگان گیاهان دارویی واحدهای عطاری کل استان بود که به شیوه نمونه‌گیری در دسترس در طی شش‌ماه تعداد 69 نفر نمونه انتخاب شدند (واحدهای عطاری که حاضر به همکاری نبودند از مطالعه حذف شدند). روش‌های آماری توصیفی مورد استفاده توزیع فراوانی، شاخص‌های توصیف داده‌ها (مرکزی، پراکندگی و...) بود که به منظور تحلیل و استنباط فرضیه‌ها از آزمون کای اسکواتر استفاده گردید.

یافته‌ها

میانگین سنی این نمونه 69 نفری 43/07، حداقل سن آن‌ها 13 سال و حداکثر سن آن‌ها 93 سال است. از نظر جنسیت 89/9 درصد مرد و 10/1 درصد زن می‌باشند، 11/9 درصد مجرد و 88/1 درصد متأهل هستند. 93/5 درصد آن‌ها بومی و 6/4 درصد آن‌ها غیر بومی می‌باشند. از نظر تحصیلات اکثر آنان (41/5 درصد) دیپلم، 4/6 درصد بیسواد، 26/2 درصد زیر دیپلم، 15/9 درصد فوق دیپلم، 8/7 درصد کارشناس و 1/4 درصد کارشناس ارشد بودند. 21 درصد آنها رشته تحصیلی مرتبط با گیاهان دارویی داشته و 79 درصد دیگر دارای رشته تحصیلی دیگری می‌باشند. میانگین سابقه کار آنها به عنوان عطار 12/8، حداقل 1 سال و حداکثر 50 سال می‌باشد. (جدول 1).

جدول شماره 1- نحوه توزیع پاسخگویان در شهرستان‌های استان

درصد	لرستان	
	فراوانی	نام شهرستان
47/1	32	خرم‌آباد
27/9	19	بروجرد
4/4	3	دورود
4/4	3	الشتر
10/3	7	الیگودرز
2/9	2	نورآباد
2/9	2	کوهدشت
1/4	1	ازنا
100	69	جمع

با توجه به بررسی‌های انجام شده، مشخص شد که تاکنون مطالعه‌ای در این زمینه انجام نشده است، بر این اساس تحقیق حاضر برای بررسی وضعیت گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان به منظور اطلاع از تنوع گیاهی، مقدار مصرف و مناطق تأمین‌کننده گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های سطح استان انجام می‌پذیرد.

مواد و روش‌ها

نوع مطالعه بررسی مقطعی و روش تحقیق مورد استفاده در این بررسی پیمایشی است، تکنیک مورد استفاده برای گردآوری داده‌ها، پرسشنامه از طریق مصاحبه و پس از برقراری ارتباط و جلب اعتماد پاسخگو انجام گرفت. این پرسشنامه مشتمل بر 3 قسمت می‌باشد. قسمت اول سؤالاتی است که ویژگی‌های اقتصادی- اجتماعی پاسخگو را مشخص می‌کند، قسمت دوم سؤالاتی است که انواع گیاهان دارویی و خواص دارویی و ویژگی‌هایی دیگر آنها را شناسایی می‌نماید و قسمت سوم سؤالاتی است که مشخص‌کننده داروهای غیر از گیاهان دارویی در عطاری‌هاست.

در این پژوهش برای تعیین اعتبار پرسشنامه از شیوه اعتبار محتوا استفاده شد (9). یعنی پس از تهیه فهرست مصاحبه با استفاده از پرسش‌های آزمون شده قبلی و پژوهش‌های تقریباً مشابه در دسترس و نظرخواهی از اساتید و متخصصان، اعتبار پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت.

برای تعیین پایایی پرسشنامه از آزمون کرونباخ با استفاده از نرم‌افزار SPSS استفاده شد. مقدار آلفا کرونباخ سؤالات مربوط به ویژگی‌های اقتصادی- اجتماعی 0/72، سؤالات مربوط به ویژگی‌های گیاهان دارویی 0/62 و سؤالات مربوط به داروهای غیر از گیاهان دارویی 0/63 می‌باشد که به لحاظ مقدار پایایی ضریب مناسب و قابل قبولی است.

53/6 درصد از افراد پاسخگو در ارتباط با حرفه عطاری آموزش تخصصی ندیده‌اند و 44/9 درصد آموزش تخصصی دیده‌اند.

84/1 درصد از پاسخگویان آموزش‌های تخصصی را از طریق مطالعه شخصی فرا گرفته و 15/9 درصد آموزش‌ها را به صورت شرکت در دوره‌های تخصصی فرا گرفته‌اند.

71 درصد پاسخگویان تمایل به شرکت در کلاس‌های آموزشی تخصصی مربوط به حرفه عطاری را دارند و 29 درصد دیگر تمایل به شرکت در این کلاس‌ها را ندارند.

براساس بررسی‌های به عمل آمده در این پژوهش تعداد گونه‌های موجود در عطاری‌های استان 336 و میزان فروش سالانه عطاری‌ها 128/48 کیلوگرم می‌باشد.

در مورد مناطق تأمین کننده گیاهان دارویی طبق نتایج به دست آمده باید اظهار داشت که 94/5 درصد از خارج از استان و 5/5 درصد از استان تهیه و در اختیار عطاری‌ها قرار می‌گیرد، که با توجه به نتیجه آزمون کای اسکوتر با $p < 0,05$ این تفاوت به لحاظ آماری معنی‌دار است (جدول 3).

جدول شماره 3- نتایج آزمون X²

مقدار	X ² آزمون	Pvalue
مناطق عرضه کننده	274/17	0/000

جدول شماره 4 مشخصات گیاهان دارویی پرمصرف عرضه شده در عطاری‌های استان را بر حسب میانگین میزان فروش را نشان می‌دهد.

به لحاظ نوع تملک واحد تجاری، 58 درصد واحدها شخصی و 42 درصد آن‌ها استیجاری است. میانگین مساحت واحدهای تجاری 20/4، حداقل مساحت 8 متر مربع و حداکثر مساحت آن‌ها 68 متر مربع است.

طبق نظرسنجی انجام شده از فروشندگان گیاهان دارویی، میانگین میزان سرمایه لازم برای راه‌اندازی یک واحد تجاری عطاری 6/49 و حداقل سرمایه لازم ذکر شده 1 و حداکثر آن 20 میلیون تومان می‌باشد.

میانگین درآمد واحدهای تجاری عطاری 654687/5 تومان، حداقل درآمد 200 هزار تومان و حداکثر درآمد یک میلیون تومان در ماه می‌باشد. حداقل تعداد افراد مشغول به کار در واحدهای تجاری 1 نفر و حداکثر آن‌ها 4 نفر هستند. جدول شماره 2 نحوه توزیع افراد مشغول به کار در واحدهای تجاری عطاری استان را نشان می‌دهد (جدول 2).

جدول شماره 2- نحوه توزیع افراد مشغول به کار در واحدهای تجاری عطاری استان لرستان

تعداد افراد	فراوانی	درصد
یک نفری	33	47/8
دو نفری	29	42
سه نفری	5	7/4
چهار نفری	2	2/8
جمع	69	100

98/6 درصد از واحدهای تجاری عطاری در این نمونه دارای پروانه واحد کسب و 1/4 درصد فاقد پروانه کسب هستند. 95/7 درصد دارای مجوز بهداشتی هستند و 3/4 درصد مجوز بهداشتی ندارند.

91/3 درصد اظهار داشته‌اند شغل اصلی آن‌ها عطاری است و 8/7 درصد دیگر شغل اصلی دیگری داشته‌اند.

جدول شماره 4- مشخصات گیاهان دارویی پرمصرف عرضه شده در عطاری‌های استان لرستان

ردیف	نام گیاه	میانگین فروش سالانه (kg)	محل خریداری گیاه	میانگین قیمت فروش (بر حسب کیلوگرم ریال)
1	گل محمدی*	1000	کرمانشاه	65000
2	گلپوره*	1000	تهران	-
3	نعنا**	550	مشهد - کرمانشاه - تهران	65000
4	سنا**	254	کردستان	40000
5	فلفل سیاه**	254	کرمانشاه	55000
6	پنیرک**	250	تهران	37660
7	سیر*	200	مازندران	45000
8	ترخون*	151	تهران	-
9	خرفه*	151	تهران	25000
10	دارچین*	140	تهران	44000
11	بیدکاسنی*	131	تهران	-
12	پونه*	130	مشهد - کرمانشاه - تهران	30000
13	چهل گیاه*	130	تهران	-
14	دوازده گیاه*	130	تهران	-
15	رازیانه*	127	همدان	40000
16	خارشتر*	121	تهران	7350
17	کاسنی*	106	تهران - مشهد	60000
18	شنبلیه*	103	تهران - مشهد	50000
19	خاکشیر**	100	کرمانشاه	65000
20	ساد**	94	مشهد	3200
21	زنیان*	94	تهران	7500
22	چای کوهی*	80	همدان	66000
23	شوید*	77	همدان	65000
24	زیره*	72	کرمان	60000
25	بابونه*	70	تهران	130000
26	بیدمشک*	69	مشهد - کرمانشاه - تهران	7000
27	بید*	51	تهران	40000
28	بنفشه*	40	مشهد - کرمانشاه - تهران	450000
29	اسطوخودوس*	33	تهران - مشهد	80000
30	بهار نارنج*	33	شیراز - مشهد - تهران - کردستان	800000
31	گل گاوزبان*	28	تهران	500000
32	شیرین بیان*	25	کرمانشاه	60000
33	کتیرا**	24	فارس	-
34	بومادران*	22	مشهد - کرمانشاه - تهران	-
35	سیاه دانه**	21	کرمانشاه	60000
36	فلوس**	21	تهران	-
37	بالنگان**	20	قزوین	180000
38	بن سرخ**	20	کرمانشاه	140000
39	رازک*	20	کرمانشاه	70000
40	کرچک**	20	تهران	-
41	مریم گلی**	20	کرمانشاه	46000
42	آویشن*	16	شیراز - مشهد - تهران - کردستان	58000

* شکل فروش گیاهان به صورت عرقیات، پودر شده، خرد شده و خالص می‌باشد.

** شکل فروش گیاهان به صورت پودر شده، خرد شده و خالص می‌باشد

بحث و نتیجه‌گیری

استان لرستان به علت وضعیت توپوگرافی منطقه زاگرس و برخورداری از موقعیت آب‌وهوایی مدیترانه‌ای و با چهار ناحیه متفاوت (نیمه خشک، نیمه مرطوب معتدل، نیمه مرطوب سرد، اقلیم ارتفاعات) و با پوشش گیاهی تقریباً دو میلیون هکتاری جنگل و مراتع که مقدار 88575 هکتار از این عرصه‌ها مشجر و 1047250 هکتار آن به عرصه‌های غیرمشجر اختصاص دارد، یکی از منابع مهم اکولوژیکی طلای سبز ایران به شمار می‌رود (10)، به طوری که گونه‌های متعددی از شش تا هفت هزار گیاه دارویی کشور از قبیل بلوط، ارژن، زالزالک، بنه و ... و نیز انواع گندمیان، پروانه‌آساها، چتریان، نعناعیان و گونه‌های نادری از چگر و سه‌گونه نادر مرزه، در آن رویش فراوان دارند (11). با توجه به این اقلیم آب و هوایی و وجود نیروی کار جوان و جویای کار فارغ‌التحصیل بخش کشاورزی در استان زمینه تولید انبوه بسیاری از گیاهان دارویی در منطقه وجود دارد. با وجود چنین بازار پر رونقی بررسی مصرف گیاهان دارویی در سطح استان و نیز امکان صدور محصولات گیاهان دارویی به خارج از

استان و حتی خارج از کشور، زمینه‌سازی جهت کشت انبوه گیاهان دارویی و صنایع بسته‌بندی و عرضه بهداشتی محصولات گیاهی در استان امری منطقی و دوراندیشانه به نظر می‌رسد. امید است نتایج پژوهش فعلی و پژوهش‌های مشابه در سایر استان‌ها مسوولین بخش کشاورزی و صنعت استان را برای رواج فرهنگ سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در زمینه تولید و پرورش گیاهان دارویی قانع سازد. همچنین پژوهش‌های تخصصی در مورد امکان کشت و نحوه کشت انواع پرمصرف گیاهان دارویی در مناطق مختلف استان ضروری به نظر می‌رسد. بطور خلاصه علی‌رغم تقاضای بالای مصرف گیاهان دارویی در سطح استان لرستان، مناطق تأمین‌کننده گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان، عمدتاً خارج از استان می‌باشد. سؤال اساسی این است که چرا با وجود زمینه طبیعی و انسانی موجود در منطقه و تقاضای بالا جهت مصرف گیاهان دارویی، صنعت گیاهان دارویی در منطقه رونق نیافته است. آیا چنین وضعیتی طراحی و تدوین یک برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری خاص را نمی‌طلبد؟

References

1. Shahrokhi N. Quality Control Methods for Substrates of Medical Plants Medicines. Iranian Academic Center of Education of Shahid Beheshti University press. 1996. 287 p
2. Zargari A. Medical Plants. Tehran University press. 1985-1991. Vol. 1-5.
3. Samsam Shariat H. Analysis and Identification of Medical Plants Materials. Mashal Publication. Isfahan, 1989. 346 p
4. Amanpoor M. The Role of Ministry of Agriculture in Revival and Development of Medical Plants With Regard of Stable Development Tenet and Its Proposal. Proceeding of First Congress of Traditional Medicine. Tehran. 2000. Pp: 134- 142.
5. Omidbeigi R. Powers of Iran in Production of Medical Plants and Their Medicines. The Journal of Medical Plants Office in Ministry of Agricultural. 2000. 39: 52- 67.
6. Saber Amoli S, Naseri A, Rahmani GH, and Kalirad A. Medical Plants of Kerman Province. Journal of Research in Medical and Essenced Plants of Iran. 2004. 20(4): 487- 532.
7. Senobar Tahooni N, Rashidi K, and Saleh Hazhir M. Survey on attitude and knowledge of physicians about herbal medicines and medication of them in Sanandaj. Journal of Medical Sciences of Kordestan University. 2006. 11: 44- 48.
8. Zolfaghari B, and Ghanadi A. Concepts and applications of medicinal plants. Journal of research of Medical Sciences. 2001. 6(4): 1- 5.
9. Sarookhani, B. Research Methods in the Social Science. Tehran: Human science and cultural studies center. 1994
10. <http://www.Lorestan-agri.ir>
11. Shafizadeh F. Medicinal Plants of Lorestan Province, Hayian Publisher, Tehran. 2002.